

İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt 2, Sayı 2, 2013, s. 1-28.
www.inijoss.com

MALATYA'NIN XVII.- XVIII. ASIRLARDA TİCARİ HAYATI*

Mehmet KARAGÖZ

İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, 44280, Malatya/Türkiye
mehmet.karagoz@inonu.edu.tr

“Marifet iltifata tabidir
Alicısı olmayan meta zayıdır”.

Özet

Bu çalışmada, Osmanlı şehrinin idarî yapısında “nefs-i şehir” denilen ve o şehrin üst yöneticilerinin bulunduğu merkez olarak, “Malatya Kazası”nın “ticarî hayatı” esas alınmıştır. Malatya sancağına bağlı; kazalar, nahiyeler ve köylerin ticarî hayatı ile ilgili bilgiler, belgelerin el verdiği kadarıyla ve gerektiği zaman konuya dâhil edilmiştir. Yine bu çalışmada; Malatya ile alakalı; arşiv vesikaları, 1 ve 2 numaralı Malatya şer’iye sicili öncelikli kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Malatya, ticaret, şehir*

THE MERCANTILE LIFE OF MALATYA CITY IN XVIII CENTURY

Abstract

The main subject of this study is the “mercantile life” of “Malatya City” as the center where the high ranking authorities resided; and as a city, which is called as “nefs-i şehir” (the city of Shehr) in the structure of the urban

*Bu çalışma, 16-25 Eylül 2006 tarihlerinde Malatya'da yapılan “II. Uluslararası Katılımlı Melita’dan Battalgazi’ye Tarih-Arkeoloji-Kültür Sanat Günleri Battalgazi/Malatya” sempozyumunda sunulan “Malatya’nın XVII. Asırdaki Ticarî İmkânları” başlıklı tebliğ esas alınarak ve birçok yeni ilaveler yapılarak hazırlanmıştır.

Mehmet Karagöz

administration of Ottomans. The information about the mercantile life of the villages, small towns, towns which are administered by Malatya is included when required and as possible as the documents suffice. And in the study, the archive documents related to Malatya and jurisdictional records number 1 and number 2 have been employed as the primary sources.

Keywords: *Malatya, commerce, city*

I. GİRİŞ

Çalışmayla ilgili bir hususu öncelikle belirtmek gerekmektedir ki, çalışmanın eksikleri bulunmaktadır. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, konunun bütünüyle ortaya konulmasında belgelerin yeterli olmamasıdır. İkincisi ise Osmanlı şehirlerinin ticarî hayatı ile ilgili doğrudan çalışmaların hâlihazırda çok az olmasıdır. Bu sebeplerden mütevellit, çalışmanın konusu olan Malatya'nın iki asırlık ticarî hayatının bütünü tam olarak tespit edilemediği gibi, diğer Osmanlı şehirleri ile mukayese etmek de mümkün olmamaktadır.

Çalışmanın konusu olan Malatya'nın iki asırlık ticarî hayatının iyi anlaşılabilmesi için, Osmanlı Devleti'nin umumî ticaret siyasetini bir kaç cümleyle de olsa ifade etmek yerinde olur kanaatindeyiz. Osmanlı'nın tarihî coğrafyası, Doğu-Batı ve Güney-Kuzey arasındaki ticarî yolların üzerinde olduğundan tarih boyunca bu coğrafyada kurulan devletler gibi Osmanlılar da ticaret hayatına önem vermişlerdir. Ticareti canlı tutmak için; derbent teşkilatı ile yolları korumuşlar, yollarda bulunan kervansarayları ve hanların bakımına dikkat etmişler veya yeni hanlar inşa etmişlerdir. Ticareti teşvik etmişler, aldıkları tedbirlerle Osmanlı ülkesinde yaşayan; Müslüman, zımmî ve müste'minleri¹, rahat ve huzur içerisinde ticaret yapmalarını kolaylaştırmışlardır. Osmanlı ülkesinde yaşayan herkes, devletin genel iktisadî siyasetine uymak şartıyla "*iç ve dış ticaret*" yapabilirlerdi. Müslümanların ticaret yapma hürriyeti her zaman bulunmakta iken, buna mukabil, Osmanlı ülkesinde ticaret imtiyazı elde eden gayrimüslimler, önceki zamanlarda, devletin tebaasından birinin kefaletiyle ticarî faaliyetlerini yürütebilirlerdi. Bunun yanında, XVIII. asrın ortasından itibaren özel imtiyazlar verilmiş, "*Hayriye Tüccarları*"² adı verilen tüccarlar da bulunmaktadır. Osmanlı dönemine Malatya'da yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin ticaret yapma imkân ve fırsatları belirttiğimiz genel durumdan farklı değildir kanaatindeyiz.

¹Müste'minler, Osmanlı ülkesinde oturmasına müsaade edilen yabancı devlet tebaasıdır.

²Bkz. Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Ankara 1983.

Malatya'nın XVII. – XVIII. Asırlarda Ticari Hayatı

Malatya'nın XVII.-XVIII. asırlardaki ticarî hayatı ile ilgili böyle bir çalışmaya bizi yönelten sebep, Osmanlı tarihi uzmanı olarak Suraiya Faroqhi'nin bir tespitidir. Faroqhi, bir makalesinde³, XVI. asırdaki Osmanlı şehirlerinin "*öne çıkan hususiyetleri*" hakkında bilgi verirken; Malatya'nın Kayseri ve Manisa gibi şehirlere benzer "*önemli ticaret yerleri*" olmasının tabii olduğunu belirtmekte, ancak yeterli verilerin bulunmadığı için Ankara, Tokat ve Sivas gibi Osmanlılar döneminde önemli ticaret şehirleriyle mukayese imkânının olmadığına işaret etmektedir.

Faroqhi'nin XVI. asırda Malatya için, öne çıkan özelliğinin "*önemli bir ticaret şehri*" tespitini, XVII. asrın ortasında, Malatya'yı gezen Evliya Çelebi de desteklemektedir. Evliya Çelebi, Malatya'dan bahsederken, "*hâsılı hepsi esnaf ve iş sahibidir*"⁴ demektedir. Bu bilgiler; Malatya'nın, XVI.- XVIII. asırlar arasında öne çıkan özelliğinin önemli bir ticaret şehri olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca, yukarıda belirttiğimiz iddiaları kuvvetlendirecek başka bilgilerde bulunmaktadır. Öncelikle ticaret için önemli müesses yapı olan bir han⁵'in XVII. asrın ikinci çeyreğinde Malatya'da yaptırılmış olmasını da dikkate almak gerekmektedir. Pekala, Silahtar Mustafa Paşa'nın yaptırdığı "*önemli büyüklükte bir han*"⁶ in önceliği ticaret olmak üzere ihtiyaca binaen yaptırılmış olması da hesaba katılırsa en azından Faroqhi'nin, Malatya'nın XVI. asırda önemli ticaret şehirlerinden birisidir iddiasının, XVII. asırda da devam ettiğini kabul etmenin doğru olduğu düşünmekteyiz.

Yalnız burada bir görüşü hatırlatmakta fayda vardır. Bütün Osmanlı şehirlerinde görülen XVI. asırdaki ticarî canlılığının, tarihi ticaret yollarının Akdeniz'den, Afrika'nın güneyine kaymasından dolayı, XVII. asrın başından itibaren azaldığı hakkında iddiaların bulunmasıdır. Bu iddia yaygın bir kabul görmekle beraber, son zamanlarda konu ile ilgili yapılan çalışmalarda bu görüşün aksi tespitler yapılmaktadır. Yeni çalışmalardaki ortak görüş ise, "*İpek Yolu üzerinde ve Akdeniz havzasındaki ticaretin*", XVIII. asrın ilk çeyreğine kadar

³Faroqhi, Suraiya, "Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia", **International Journal of Studies I**, (1979-1980), s. 30.

⁴Evliya Çelebi, **Seyahatname**, (Haz. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, 3-4, İstanbul 1988, s. 434

⁵Bozkurt, Ersoy, "Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri", **ESOJ IV** (2001), (M. Kiel, N. Landman & H. Theunissen (Eds.) Proceedings of the 11th International kongress of Turkish art Utrecht-The Nedherlands August 23-28 1999), No 16, 1-3.

⁶Göğünç, Nejat, "Silahtar Mustafa Paşa Hanına Ait Bir Vesika" **Tarih Dergisi**, S, 25, İstanbul 1971, s. 73-78; Nejat Göğünç, Erol Özbilgen, "Eski Malatya'da Silahtar Mustafa Paşa Hanı ve Hanın Restitüsyonu Hakkında", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S 1, İstanbul 1970, s. 93-102.

Mehmet Karagöz

“Osmanlıların lehine” devam ettiği yönündedir⁷. Hatta son zamanlarda yapılan çalışmalar tamamıyla ikinci görüşü desteklemektedir. Nitekim bu çalışmanın sonuçları da iddialı olan bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

Konu hakkında bir açıklamanın yerinde olduğu düşüncesiyle hemen belirtmek lazım gelir ki, girişte de belirttiğimiz gibi, o da Osmanlı şehirlerinin XVII. veya XVIII. asırda ticaret hayatı ile ilgili yapılan çalışmaların; ya şehirde ticaretten elde edilen gümrük gelirleri⁸ veya şehrin ticarî mekânları⁹ ile sınırlı kalmış olmasıdır. Bu durum, Faroqi'nin de belirttiği gibi, hala Osmanlı şehirlerinin ticarî hayatları hakkında çalışmaların azlığı ve mukayese yapabilecek "veriler" in yeterli olmadığıdır. Son zamanlarda Osmanlı şehir ve ticarî hayatı konularında birçok çalışma yapılmasına rağmen bu hususta Faroqi'nin belirttiği noktadan ileri gidilemediğini de vurgulamak gerekmektedir. Daha önce tarafımızdan yapılan aynı zaman diliminde ticaret hayatı ile ilgili bir diğer şehir¹⁰ çalışmasında da belirtildiği gibi, maalesef XVII. ve XVIII. asırlarda Malatya şehrinin ticarî hayatı hakkındaki yaptığımız bu çalışmada da verilerin yetersizliği sebebiyle mukayeseli değerlendirmelerin yapılamadığı için konunun eksik kalmasıdır.

Çalışmanın başından beri belirttiğimiz gibi, konu ile ilgili çalışmaların azlığı ve verilerin yetersizliği sebebiyle bu çalışmanın sınırlarının tespit edilmesi gerekir diye düşünüyorum. Kendimizi sınırlandırmak anlamına gelse de çalışmanın alana katkı sağlaması önceliğimiz olduğundan bu yaklaşımı tercih ettik. Böylece bu çalışmanın çerçevesini; zaman olarak XVII. ve XVIII. asırlar, mekân olarak da nefis-i şehir esas olmak kaydıyla Malatya Kazası olarak sınırlandırdık.

Bir şehrin ticaret hayatını tespit edebilmek için o yerleşim yerinin bazı hususiyetlerinin “öne çıkması” gerekir kanaatindeyiz. Bu hususiyetler, şehrin kurulduğu coğrafyanın; ticaret yolları üzerinde olması veya çok yakın olması ve şehrin ticarî faaliyetlere uygun müesseselerle inşa edilmesi gerekir diye

⁷Öz, Mehmet, “Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **Türkiye Günlüğü**, S, 58, Aralık 1999, ss. 48-53.

⁸Bkz. Bilgehan Pamuk, " İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt/Volume XXII, Sayı/Number 2, Aralık/December 2007, s. 125-143; Ensar Köse, "18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahillerinde Ticaret", **Cerdus I**, (2013), s. 298-328.

⁹Bkz. Osman Nuri Ergin, **Türkiye’de Hanlar, Kervansaraylar, Oteller ve Çeşitli Barınma Yerleri**, (Yay. Haz.: Müslim Yılmaz), Marmara Belediyeler Birliği Yayını, 2013.

¹⁰Bizim tarafımızdan daha önce Kayseri şehri ile ilgili bir çalışmada da bu husus tespit edilmiştir. Mehmet Karagöz, "XVII. ve XVIII. Asırlarda (1650-1750) Kayseri, İktisat Tarihinde Şehir İktisadiyatı Denemesi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.XIX S. 1, Elazığ 2009, ss. 259-279.

düşünmekteyiz. Bu özellikleri esas alarak, bir şehrin ticarî özelliğinin öne çıkmasını teşkil eden sebepleri iki başlık altında izah etmek mümkündür diye düşünüyoruz: birincisi o şehrin coğrafi konumu ikincisi, o şehrin ticarî imkânları şeklinde izah edilebilir.

II. ŞEHRİN COĞRAFİ KONUMU

Şehrin ticarî hayatı izah edilirken yerleşim yeri olarak şehrin konumu göz ardı edilemez bir gerçektir. Bu bakımdan Malatya'nın yerleşim yeri veya coğrafi konumu hakkında birkaç cümleyle de olsa bahsetmek gerekmektedir. Ancak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu bahsi açmadan, kısa bir “şehir” tanımlaması yapılmasının uygun olduğunu düşünmekteyim.

Şehir nedir? konusunda çok sayıda tanım bulunmaktadır. Biz burada bir tarihçi olarak Toynbee'nin yaptığı şehir tarifini öne çıkarmayı tercih ettik. Çünkü Toynbee'nin tanımı; mana ve mahiyet olarak şehrin ekonomik önemini öne çıkarmaktadır. O'na göre; “Şehir, orada oturanların yaşamları için gerekli yiyecekleri sınırları içinde üretmedikleri bir iskân yeridir”¹¹. Toynbee'ye göre, şehrin özellikleri olarak;

“1-Korunmuş olması,

2-Bir pazaryeri, yani ticaret merkezi olması,

3-Orada bir sanayi, yani gıda dışında bir üretimin olması icap etmektedir”¹².

Burada, şehrin özelliklerinden iki unsurunun “iktisadî/ticarî mahiyet” taşıması dikkat çekmektedir.

Türkiye’de şehir tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Ergenç de şehir tarihi çalışmalarının teorik temellendirilmesi hakkındaki görüşünde; “Şehircilik konusunun geçmişini ve bugününü inceleyenler başlıca;

a)-Kır ile şehir arasındaki ilişkiler,

b)-Şehirlerin birbirleriyle aralarındaki ilişkileri,

¹¹ Baykara, Tuncer, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**, Ankara 1985, s. 18. (Biz konunun daha iyi izahı için bir tarihçinin tanımını tercih ettik. Şehir tanımları için daha ziyade sosyologlar ve coğrafyacılar öne çıkmaktadır. Bkz. Ayla Yörükan, **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara 1968; İhsan Sezal, **Şehirleşme**, İstanbul 1992; Korkut Tuna, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik bir Deneme**, İstanbul 1987; Necdet Tuncdilek, **Türkiye’de Yerleşimin Evrimi**, İstanbul 1986)

¹² Baykara, a.g.e., s. 19

Mehmet Karagöz

c)-Çevresindeki daha geniş ekonomik, sosyal ve siyasal yapılar içerisindeki durumlarını açıklamaya çalışmakla yükümlüdürler” düşüncesini belirtmektedir¹³ ki, birbirini tamamlayan bu görüşlerden de anlaşıldığı gibi, şehirlerin tarih içerisinde öne çıkmalarında beşerî/kültürel özellikleri kadar, iktisadî/ticarî özellikleri de dikkat çekmektedir. Yine tarih içerisinde iktisadî/ticarî özelliği öne çıkan şehirlerde iktisadî/ticarî önemleri “esas güç” durumundadır. Bu çerçevede şehirlerin yerleşim yerlerinin ve kuruldukları coğrafyanın seçilmesi ve o şehrin inşa edilmesi süreci, şehir halkının; siyasî, iktisadî, sosyal hayatının şekillenmesinde son derecede önemli yer tutmaktadır.

Yukarıdaki görüşlerden hareketle, insanların yerleşme yerlerini tesadüfen olmayıp, dikkatli ve ihtiyaç olarak kabul ettikleri şartları gerçekleştirmek üzere tercih etmekte olduklarını ve yerleşim yerlerini de kendi elleri ile yapıp şekillendirdikleri¹⁴ gerçeğini kabul etmek durumundayız. Hatta bu görüşleri tam olarak desteklemesi bakımından, Paleolitik devirden beri Anadolu’daki yerleşme yerlerinin çok dakik ve coğrafi hesaplamalara dayandırılarak kurulmuş “Jeopolitik ve Sosyo-Ekonomik” açılardan çok zengin değerlerin bulunduğu yerler¹⁵ olduğu tespitini hatırlatmak gerekir.

Türkiye coğrafyasında Doğu-Batı, Kuzey-Güney istikametindeki ticaret yollarının bulunduğu birçok yerleşim merkezi bulunmaktadır. Bu hususiyeti dolayısıyla, Türkiye şehirlerinin bir kısmı ticarî özelliği ile öne çıkmaktadırlar. Şehirlerin ticarî önemleri ise, zaman içerisinde azalan-artan farklılıklar göstermektedir. Bu durumun tarih içerisinde çok farklı sebeplerinin bulunduğu bilinmektedir. Bizim konu ettiğimiz asırlardaki durum ise daha ziyade “dünya ticaret yollarının yön değiştirmesi” veya “iktisadî stratejik üstünlük siyasetlerinin” neticesi mecburî şartların ortaya çıkardığı bir durum olarak genel kabul görmektedir. Türkiye’nin bu özelliği, coğrafyasının bir parçası olan Malatya için de tabii olarak geçerlidir.

Malatya, Mezopotamya’yı Karadeniz’e bağlayan eski zamanlardan beri önemli yol güzergâhındadır. Bu yol; Akçadağ, Darende ve Gürün üzerinden Kayseri’ye, Adıyaman üzerinden bir yolla Antep’e ve bir yolla da Urfa’ya ulaşır.

¹³ Ergenç, Özer “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, **Belleten**, LII, S. 203, (Ağustos 1988), s. 670

¹⁴ Necdet Tuncdilek, **Türkiye’de Yerleşimin Evrimi**, İstanbul 1986, s. I-49

¹⁵ Bkz. Füzuan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Ankara 1991, s. 1-8; Tahsin Özgüç, “Ön Tarihte Güney ve Güney-Doğu Anadolu’nun Mukayeseli Stratigrafisi”, **DTCF IV**, S. 3, (Ankara 1946), ss. 251-253

Böylece, Anadolu'nun dört bir tarafından akan ticaret yollarının kavşağındadır¹⁶. Malatya, kadim zamanlardan beri, zaman içerisinde önemi azalıp yükselse de Anadolu'da bugün bile önemini koruyan bir şehir olarak varlığını devam ettirmektedir. Ramsay, “*Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*” şeklinde Türkçeye çevrilen eserinde, “*Küçük Asya*”nın ticaret tarihinin temeli, ancak elimizdeki eseri takip ve tamamlanması icap eden bir “*mahallî tarih üstüne kurulabilir*” demektedir¹⁷. Bu bilgiden hareketle, Türkiye'nin ticarî imkânları ve ticaret tarihi konusunda bilgilerin çok eksik olduğu ve bu eksikliğin giderilmesi için yapılacak çalışmaların usul olarak “*mahallî tarihler*” biçiminde yapılması gerektiğini işaret etmektedir. Bu hususu tespit eden ve Osmanlı dönemi Anadolu şehirlerini konu edinen Faroqi'nin de benzeri düşüncesini girişte belirtmiştik. Ramsay, yine aynı eserinde, Türklerin, Anadolu'ya hâkim olduktan sonra Türkiye coğrafyasındaki “*Büyük Ticaret Yolu*” sistemine büyük hassasiyet göstermiş olduklarını da belirtmektedir¹⁸. Türkler, Anadolu'nun coğrafi imkânlarından istifade etmek hususunda, bu coğrafyada daha önce kurulan devletlerden geri kalmamışlar hatta yukarıdaki tespitle daha ileri seviyede başarılı olmuşlardır. Selçukluların kervansaraylar ve panayırlarla kurdukları ticaret ağını¹⁹, Osmanlılar devam ettirmişlerdir²⁰. Osmanlılar, bu ticaret yolu üzerindeki yerleşim yerlerini kadim zamanlardan beri yapıldığı şekliyle, muhafaza etmeye azami dikkat göstermiş ve ticaret merkezleri olarak gelişmelerine de katkıda bulunmuşlardır. Devletin kuruluş senelerinden itibaren ticaret siyasetine uygun olarak, kendi iç şartları ve dünya gerçeklerini esas alarak ticarî faaliyetler başlatılmış ve sürekli gelişen bir çizgide devam ettirilmiştir. XIV. ve XV. asırlarda; komşu Bizans tefurlarıyla başlayan ticarî münasebetler, Akdeniz'in tüccar ülkeleri Venedikli ve Cenevizlilerle yapılan ticarî antlaşmalarla artırılarak süreklilik kazandırılmaya çalışılmıştır. XVI. asırdan itibaren Osmanlı Devleti doğu ve batıyla yaptığı ticarî münasebetlerinden dolayı üç önemli meseleyle karşı karşıya kalmıştır.

¹⁶ Arık, Remzi Oğuz, **Türk Sanatı**, İstanbul 1975, s. 144

¹⁷ Ramsay, Willam M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev. Mihri Pektaş) İstanbul 1960, s. 59

¹⁸ Ramsay, a.g.e., s. 84.

¹⁹ Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1980, s.358-376.

²⁰ Bkz., Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İstanbul 1967; Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, (der. Salih Özbaran) İzmir 1984.

Mehmet Karagöz

1-Doğudan (İran, Hint, Rusya) ülkeye giren ticaret mallarının fazlalığı sebebiyle altın ve gümüşün o tarafa gitmesine sebep olduğundan madenler hususunda darlığa düşülmüştür.

2-Avrupa'lı tüccarların Türkiye'den devamlı hammadde çekmeleri yerli sanayicilerin gücünü zayıflatmıştır.

3-Sahillerde yüksek fiyatlarla tahıl satın alan tüccarlar yiyecek darlığına sebep olmuşlardır²¹. XVI. asrın sonlarından itibaren Akdeniz ticareti yerini Atlantik ticaretine bırakmıştır²². XVII. asırda Fransızlar, İngilizler ve Hollandalılarla ticaret devam etmişse de artık ticarî gelişmeler Osmanlı Devleti'nin aleyhine değişmeye başlamıştır. XVII. asrın sonunda ve XVIII. asrın başlarındaki savaşlar, ticaretin duraklaması ve ticaret politikalarının değişmesine yol açmıştır²³. Osmanlı idarecileri değişen ticarî politikalarından devletin ve toplumun olumsuz etkilenmemeleri için bir dizi tedbir almışlardır²⁴. Alınan bu tedbirlerle, XVIII. asrın ikinci çeyreğine kadar Doğu-Batı ve Kuzey-Güney istikametindeki yollarda yapılan ticaretin daha önceki asırlara göre azalsa bile Osmanlıların lehine devam etmesi temin edilmiştir.

XVIII. asrın başından itibaren bu ticaret yollarının eski önemini yitirdiği kabul edilmekle beraber, Doğu-Batı arasında hâlâ mühim ticarî faaliyetleri İpek ve Baharat yolları üzerinden yapıldığı kabul edilmektedir. Nitekim 1680-1730 seneleri arasında Osmanlı ticareti hakkında mühim bilgiler veren Marsigli, bu senelerde “*ticaret hadleri Türkiye lehinedir*”. Bu görüş, Braudel²⁵, Faroqhi²⁶ ve Tabak²⁷ tarafından da desteklenmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti, transit ticaret bölgesi olmaya büyük önem verdiği için gümrük gelirlerini % 3-5 gibi düşük bir

²¹Tabakoğlu, A., a.g.e., s. 236.

²²Akdağ, Mustafa, “Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti”, **Bulleten XIII/LI**, (Ankara 1949), s. 513.

²³Tabakoğlu, , a.g.e., s. 391.

²⁴Bkz., Mehmet Genç, **Osmanlıda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul 2013.

²⁵Braudel, Ferdinand, **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar**, III, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 1993, s. 410-416.

²⁶Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699” **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 2, İstanbul 2004, s. 601-655.

²⁷Tabak, Faruk Yaşar, **Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, (Çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul 2000.

seviyede tutmaktadır²⁸. Bu durum, transit ticaret yapan Avrupalı tüccarların, Osmanlı topraklarını tercih etmelerine sebep olmuştur. Ancak bu durumdan da yine en çok batılı devletler istifade edecekler, Osmanlı şehirlerinde konsolosluklar açarak ticarî gelişmeleri kendi lehlerine geliştireceklerdir²⁹. Bu arada, 18. asra gelindiğinde şartlar Osmanlının aleyhine gelişmekle beraber³⁰ ticarî konsolosluklar sadece kıyı şehirlerde değil Anadolu'nun orta kısımlarında yer alan; Ankara, Kütahya ve Kayseri gibi Malatya'nın hemen yanı başındaki şehirlere kadar ulaşmıştı. ³¹ Bu yüzden iç ticaretle meşgul yerli tüccarların da bu durumdan faydalanarak ticarî faaliyetlerini ve kazançlarını "*artırmaya*" çalıştığı kabul edilmektedir.

Nitekim Akdeniz ticareti hakkında kapsamlı bir çalışma yapan Faruk Tabak, bu asırda Osmanlıların, Fransızlarla anlaşmalarının Akdeniz ticareti canlandırdığını ve bu canlı ticarî faaliyetlerin sadece Akdeniz kıyılarını etkilemediğini tarım alanlarının iç kısımlara kadar genişlediğini belirlemekte ve ticarî emtianın çeşitlendiğini iddia etmektedir. Yine, XVIII. asırda Osmanlının Akdeniz kıyısındaki şehirlerin ticarî durumları ile ilgili çalışmalarda da³² benzeri görüşler tespit edilmiştir.

Burada bir hususa daha dikkat çekmek gerekmektedir, XVI. asır ticaret hayatında önemli gelişmeler yaşanırken, başta Suriye ihtilalının mimarı olan Emir Fahrettin (1583- 1635) ile Beni Hartuş, Beni Mansur, Baalbek ve Bika emirleri yerli halkın yakınlığını kazandılar. Bu aşiretler, aynı zamanda Ümit Burnu ticaret yolunun açılmasına rağmen Hindistan ticaret yolunun korunmasında önemli roller oynamışlardır³³. Bu da Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Malatya'nın ticaret hayatının XVI. ve XVII. asırlarda canlı olmasına sebeplerden biri olabilir kanaatindeyiz. Çünkü XVI. ve XVII. asırlarda Malatyalı tüccarların en fazla ticaret yaptıkları şehirler arasında Halep, Şam gibi şehirleri bulunmaktadır. Bu

²⁸Tabakoğlu, , a.g.e., s. 388.

²⁹Yalçın, Aydın, **Türkiye İktisat Tarihi**, Ankara 1979, s. 299-300.

³⁰Mantran, Robert, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, III, (İstanbul 1987), s. 159-172.

³¹Özkaya, Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara 1985, s. 312.

³²Bkz. Ensar Köse, "18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahilleri'nde Ticaret", **Cerduş I**, (2013), s. 298-328.

³³İnalçık, Halil, "Türkler" (XVI. Yüzyıl Osmanlılar), **İA**, XII/II, s. 308.

Mehmet Karagöz

şehirler, Çin ve Hindistan'dan gelip batıya giden İpek ve Baharat yollarının depo olarak kullandığı ve oradan Akdeniz ve Anadolu'ya dağıtımların yapıldığı yolların üzerindedirler. Bağdat ve Basra'dan gelen mallar Halep ve Şam pazarlarında Anadolu ve Mısır'dan gelen tüccarlar tarafından kendi memleketlerinden getirdikleri malların karşılığı veya tek taraflı olarak alınarak ülkelerine götürülürdü. XVIII. asrın başından itibaren dış ticarete bu gelişmeler devam ederken Osmanlı Devleti'nin iç ticareti de bu durumdan etkilenmiş, sadece toptancılıkla uğraşan yabancılara karşılık kuvvetli pazarlık gücü olan esnaf da artık gücünü yitirmeye başlamıştır³⁴.

Yukarıdan beri kısaca izah etmeye çalıştığımız durum, XVI.- XVIII. asırlarda genel olarak Osmanlı coğrafyasındaki ticarî faaliyetlerin durumunu tespit etmektir. Bütün bu bilgiler, XVIII. asrın ikinci yarısına kadar Doğu-Batı arasındaki ticaretin, zaman içerisinde azalıp artmasına rağmen, canlı bir şekilde sürmekte ve ticaret yollarından elde edilen gelirlerin Osmanlı lehine olduğu kanaati güçlenmektedir.

Tarihin her döneminde ticaret yollarının kesişme yerinde kurulduğu için Malatya, zaman içinde önemi azalsa da, XVII. ve XVIII. asırlarda önemli bir ticaret şehridir. Malatya, Basra'dan gelen ve Sivas ve Tokat'tan Samsun'a kadar uzanan ve Malatya'dan ayrılarak Darende, Gürün üzerinden Kayseri'ye ve oradan batıya doğru uzanan yolların kesiştiği yerdedir. Ayrıca, Kafkaslardan veya Karadeniz'den gelip Mısır'a giden yollar da Malatya'ya uğramaktadır. Malatya'yı çevresindeki yerleşim yerlerine bağlayan yollar³⁵ üzerindeki kervansaray ve hanlar ağı Selçuklulardan, Osmanlılara şehrin ticarî önemini şahitleri olan ve Malatya'nın tarih içerisindeki ticarî imkânlarına şahitlik yapan ticaret mekânlarıdır.

Bu başlığı şöyle nihayetlendirebiliriz. Malatya'nın XVII. ve XVIII. asırda ticarî hayatı tespit edilirken coğrafi konumunun şehre kazandırdığı ticarî fırsat ve imkânları, Malatya'nın yerleşim yerinin ve coğrafi konumunun bu yolların³⁶ kesiştiği yerlerden birinde kurulmuş olmasından kaynaklandığını kesin olarak belirtmek gerekmektedir.

³⁴Tabakoğlu, a.g.e., s. 391.

³⁵Malatya'yı çevresine bağlayan yollar ve bu yollarla ilgili çok önemli çalışmalardan birisi Katip Çelebi'nin Cihân-nümâsı'dır. Malatya hakkında az da olsa kıymetli bilgiler bulunmaktadır.

³⁶Faruqî, Suraiya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s. 16, 77.

III. ŞEHRİN TİCARÎ İMKÂN LARI

Bir şehrin ticarî imkânı ile kastedilen; ticarî olmak maksadıyla üretici-esnaf-sanatkâr ve üretilen mal-metadan, üretilen malın tüketiciye ulaştırılması sürecindeki bütün faaliyetlerdir. Bu faaliyetleri; iş gücü, mal, pazaryeri, ulaşım vasıtaları ve ulaşım şartları alt başlıkları şeklinde sıralamak mümkündür. Buradan hareketle bir şehrin ticarî imkânlarını iki ana bölümde inceleyebiliriz. Birincisi, şehrin iş adamı ve iş gücü-müteşebbis; sanatkâr, üretici, tüccar-dür. İkincisi ise, şehirde bulunan ticarî faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlardır.

1. İş Adamı Ve İş Gücü-Sanatkâr-Müteşebbis-Sermayedar

Şehrin çarşısı³⁷ da denilen; zanaat ve ticaret mekânlarında, üretim ve pazarlama yapan insanlar ve onların emeği O, şehrin ticaret imkânlarının esas unsurlarındandır. Osmanlı şehrinde; sanatkârlar ve tüccar-esnaf sınıfını meydana getirenlere “*ehl-i hırfet veya hırfet ehli*”³⁸ denilmektedir. Hırfet ehlinin yaptıkları iş taksiminde faaliyetlerini: a-“*üretici-satıcı-sanatkâr*”, b-“*üretici için ticarî faaliyette bulunan-alım ve satım yapan tüccar*”, c-“*tekrar satan-tüccarlar*” olarak yürütmektedirler³⁹. Şehrin çarşısında faaliyetlerini yürüten bu kesim insanlar aynı zamanda şehrin ticarî gücünün de çekip-çevirenidirler. Bir Osmanlı şehri olan Malatya'daki umumi iş adamı ve iş gücü durumunu da yukarıdaki esasları verilen bir “*İslâm şehri örneği*” esas alınarak ortaya koymak mümkündür.

2. Üretici-Satıcı-Sanatkâr Veya Hırfet Ehli

Şehir iktisâdiyatının esasını küçük tüccar da diyebileceğimiz “*üretici-satıcı olan sanat erbabı*” meydana getirir. Bir başka ifadeyle sanatkâr-üretici-satıcı olan esnaf toplulukları “*şehir iktisâdiyatı*”nın kendisidir⁴⁰. Osmanlı şehrinde sanayi ve ticaret hayatının kadrolarını meydana getiren bu “*hırfet ehli*” de denilen sanatkârlar, cemiyetler halinde hiyerarşik bir biçimde teşkilatlanmışlardır. Osmanlı esnaf cemiyetleri iş ve faaliyetlerini; “*serbest rekabet*” düsturu yerine, karşılıklı “*kontrol*”, “*yardım*” ve “*imtiyaz*” esasıyla yürütmektedirler. Şehrin

³⁷ Bkz., R. B. Serjeant, **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Topçugil) İstanbul 1997, Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, II, (Ankara 11-15 Ekim 1976) İstanbul 1979, s. 1265-1274.

³⁸ Hırfet, lügatte; san'at, meslek manasına gelir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1992, s. 444.

³⁹ Chalmeta, Pedro, “Pazarlar” **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Toçugil), İstanbul 1997, s. 132.

⁴⁰ Ülgener, Sabri Fahri, **İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul 1991, s. 33.

Mehmet Karagöz

üretim ve ticarî hayatının önemli ve vazgeçilmez unsuru olan “*esnaf cemiyetleri*” gelenek halinde belli sayılarda “*zümreler*” teşkil ederek hayatını devam ettirmektedirler. Bu zümrelerden birisine katılmak isteyen Osmanlı insanı; belli bir hiyerarşi içerisinde “*çırak-usta usulü*”nde sanatın sırlarını, cemiyet geleneklerini ve ahlakî esasları öğrenirler ve “*gedik*” sistemine uygun olarak üretim hayatına katılırlardı⁴¹. Bir şehrin önemli insan nüfusu esnaf cemiyetlerinin bünyesinde bulunurlardı ve böylece esnaf cemiyetleri de idarî teşkilatın sıhhatli yürütülmesinde mühim görevler üstlenirlerdi. Çünkü Osmanlı Devleti, esnaf cemiyetlerinin meselelerinde esnaf yöneticileriyle muhatap olmaktadır. Malatya, XVII. ve XVIII. asırlarda, girişte de belirttiğimiz gibi Anadolu’nun kendi ölçeğinde önemli bir sanayi ve ticaret şehridir. Şehir nüfusunun önemli bir kısmı da esnaf ve tüccardır. Nitekim 1654’de Malatya’yı gezen ve bize önemli bilgiler veren Evliya Çelebi “*hâsılı hepsi esnaf ve iş sahibidir*”⁴² demektedir. Evliya Çelebinin bu bilgileri iddiaları da doğrulamaktadır. Malatya’daki esnaf cemiyetlerinin temelini “*dokumacılık ve debbağlık-dericilik*” zümreleri meydana getirmektedir. Özellikle dokumacılık iş kolları şehrin nüfusunun önemli kısmının sanat ve ticaret mesleğidir denilebilir. Pekâlâ, Evliya Çelebi bu hususta da; şehir halkının “*Bir kısmı da pamuk ipliği eğirirler. Bir kısmı dokumacı olup, beyaz pamuk bezi dokurlar*” demektedir⁴³. Belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla XVIII. asırda da durum az da olsa zayıflamakla beraber fazla bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir denilebilir. Evliya Çelebi’den elde edilen bu bilgiler Malatya’da dokumacılığın seviyesinin tespiti hususunda mühimdir diye düşünüyoruz. Ayrıca, Malatya’da önemli miktarda geliri bulunan bir bezistânın ve iplik pazarının bulunması da bu iddiamızı doğrulayan bilgilerdir. Yine kırıççılar, kasaplar, haffâflar ve saraçların dericilik sanatını icra edenler olarak ikinci önemli iş gücü ve iş hacmini meydana getirdiği de belgelerden tespit edilebilmektedir.

Belgelerin verdiği bilgiler doğrultusunda, XVII. ve XVIII. asırlarda Malatya’daki esnaf zümrelerinin tablodaki şekilde kabaca bir tasnif yapılabilir kanaatindeyiz.

⁴¹Osmanlıda esnaf cemiyetlerinin yapısı ve çalışma düzenleri hakkında bkz. Yücel Özkaya, “**XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları**”, IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Ankara 1986 s. 1041; Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**, İstanbul 1987, s. 41-42.

⁴²Evliya Çelebi, a.g.e., s. 434.

⁴³Evliya Çelebi, a.g.e., s. 434.

Tablo:1**Meslek Dalının Adı**

Çûlâh	Attar	Dellâl	Sarrâç
Yapucu	Bezzâz	Hergeleci	Habbâz
Hallâc	Kasap	Taşçı	Bozacı
Haffâf	Dibekçi	Nalbant	Kaşıkçı
Berber	Tarakçı	Sabuncu	Çilingir

Yukarıda tabloda belirttiğimiz XVII. ve XVIII. asırlarda Malatya'daki esnaf zümrelerinin sayılarını tam olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır. Yalnız 1657 senesine ait Malatya şer'iyeye sicilinin 27. sayfasının sol üst köşesindeki bir derkenarda "150 aded hallâç"⁴⁴ kaydı bulunmaktadır. Bu bilgiden Malatya'da XVII. asırda ortalama 150 kişinin hallâçlık yaptığı tespit edilebilir ve bu sayının XVIII. asırda da yaklaşık sayı olarak kabul edersek çok yanıltıcı olmayız düşüncesindeyiz.

Bu bilgiden hareketle hallâçlık yapan 150 kişi var ise, diğer hizmet grupları; attar, dellâl-tellal, sabuncu, tarakçı, berber, yapucu, dibekçi, taşçı, kaşıkçı ve nalbantlar için de 50 ile 150 arasında esnafın adı geçen iş kollarında hizmet ettiği kabul edilebilir. Malatya kazasının XVII. ve XVIII. asırlarda tahmini nüfusunun 18.000-24.000 kişi olduğu düşünülürse⁴⁵ Evliya Çelebi'nin "hâsılı hepsi esnaf ve

⁴⁴MSS I, 27/1

⁴⁵(Malatya kazası; 1658'de 293avarız-hâne, (MSS I, 152/1), 1717'de 372 avarız-hânedir. (MSS II, sf. 55, Bel. 111). Her bir avarız-hâne tahmini 10 gerçek hâne üzerinden hesap edilebilir ve her hanede 5 kişinin varlığı kabul edilirse 293x10x5=14.650, 372x10x5=18.600 kişi eder ki, bu rakamlara idareciler ve gayrimüslimler de ilave edilmelidir. Bu hesaplama göre XVII. ve XVIII. asırlar için tahmini nüfus 18.000-24.000 arasındadır.) Hane sayılarının hesaplanmasında 5 rakamı umumi kabul görmektedir. Bkz.Nejat Göğünç, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi* 32 (1979), s. 331-348; Ömer Lütfi Barkan, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti" *Türkiyat Mecmuası*, X (1951), s. 1-16.

Mehmet Karagöz

iş sahibidir” tespitinden hareketle esnaf zümrelerinin tahmini rakamları çok yanıltıcı olmaz kanaatindeyiz.

XVII. ve XVIII. asırlar için tetkik ettiğimiz belgelerden Malatya esnafı hakkında kısa bilgiler olarak şunları söylemek mümkündür. 27 Kasım 1657’de Malatya Muhtesibi Bektaş Ağa ibni Mehmet Çelebi ve Bevvâbı Halil Çelebi ibni el-Hâc Bayram⁴⁶. Yine 1658 senesindeki bir belgede, Pazarbaşı Uzunoğlu Ali, Kasapbaşı el-Hâc Mirza ve Mehmet Beşe’nin olduğu anlaşılmaktadır⁴⁷. Bir diğer belgede, 1 Temmuz 1718’de, Malatya’da Esnafın Şeyhi olan Sinan öldüğü için yerine Abdurrahman tayin edilmiştir⁴⁸.

3. Alım-Satım Yapan Ve Satan Tüccar-Ticarî Müesseseleri Ve Faaliyetleri

Şehir iktisadiyatının bir diğer unsuru üretici-satıcı-esnaftan sayı olarak daha az, ancak iş hacmi bakımından daha büyük olan kısmını alım-satım yapan ve satan *"tüccar"* diye adlandırılan kısım teşekkül ettirir. Bu insanlar meydana getirdikleri müesseselerle alım-satım yapmakta ve tamamıyla ticarî diyebileceğimiz faaliyetleri yürütmektedirler. XVII. ve XVIII. asırda Malatya’daki ticarî müesseseleri ve faaliyetlerini bütün yönleri ile takip etmek mümkün değildir. Bu dönem hakkında umumi ve hususi ticaret tarihi bilgileri, maalesef yok denecek kadar azdır. Konu ile alakalı, Malatya şer’iyye sicillerinde, vakıf kayıtlarında ve diğer kaynaklara müracaat ettiğimizde de yeterli belge ve bilgi bulmak da en azından şimdilik mümkün olmamaktadır. Malatya şer’iyye sicillerinde, başta *"tereke kayıtları"* olmak üzere çeşitli hüccet ve ilâmlarda ticaret hayatıyla ilgili belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerden; kişilerin meslekî durumları, tüketilen mal-meta ile üretilen ve ticarî kıymeti olan eşyalar hakkında bilgi sahibi olunmaktadır.

Burada ticaret hayatı hakkında verilecek bilgilerin iyi anlaşılabilmesi için bir kavramın kısaca izahı gerekmektedir düşüncemiz. Bu kavram ticaret müessesesi olarak *"şirket"*⁴⁹ tir. Şirket; hukuk lisanında mevzu olarak *"ortaklık, bir adamın yapamayacağı şeyi meydana getirmek ve mütemeddi olmak için birden*

⁴⁶MŞS I, 27/1.

⁴⁷MŞS I, 111/3 (Bu belgede Haffâftan Muslu Çelebi, ekmekçilerden Mehmet Beşe ve Mansur Beşe adları da geçmektedir.).

⁴⁸MŞS II, 77/1.

⁴⁹Osmanlı’da Şirket Kültürü hakkında bkz. Fethi Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü**, İstanbul 1998

ziyade şahısların muhtelif suretlerle birleşmesidir”⁵⁰. Malatya’da bizim tetkik ettiğimiz belgelerde daha ziyade “*şirket-i akd*” şeklinde kurulan şirketler bulunmaktadır. Şirket-i akd; iki veya daha fazla kimsenin arasında bir akd; yani bir icab ve kabul ile husule gelen şirkettir ki, kazanılacak olan kâr şirketi kuranların arasında müşterek olarak paylaşılır. “*Şirket-i akd*”ler, “*şirket-i inân*”, “*şirket-i mufâveze*” ve “*şirket-i mudârebe*” gibi üç ayrı şekilde teşekkül ettirilmektedirler⁵¹. XVII. ve XVIII. asırlarda Malatya’da şirket-i akdin üç ayrı kuruluş şekilliyle de alakalı bilgiler bulunmaktadır. Örnek olarak; 1657 senesi Ekim ayı başlarına ait bir sicil kaydında; Emin Bey, Şen Hüseyin Beşe ve İsmail’in “*şirket-i inan*” kurdukları⁵², yine 1658 senesindeki bir belgede, Mustafa Beşe, anası, hanımı ve iki kızı Mahmut Beşe ile “*alâ tarîk-i mudârâbe*” bir şirket kurduklarını tespit ediyoruz⁵³. Malatya’da kurulan şirketlerin sayısının tam olarak tespit edebilmek imkânı olmadığından daha fazla sayıda şirketin olduğu kabulü yanlış bir tespit olmasa gerektir

Müessese olarak şirketlerin tespitinden sonra, bu şirketlerin sermayeleri kredi kaynakları hakkında da birkaç cümle ifade etmek gerekmektedir. Malatya’daki tüccarların kurdukları şirketlere; bizzat kendilerinin sermaye olarak meydana getirdikleri kaynakları olduğu gibi, “*müşteri*” ve “*makbuz*” karşılığı veya “*karz-ı şer’i*” ile ya da küçük sermayeler “*murâbâha*” karşılığı alınarak şirket sermayesi teşekkül ettirilmiştir. Bu arada önemli kredi kaynakları arasında, şehrin mahalle ve mahallelilerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla ayrılmış olan, nakit paralardır. Belgelerde, “*avârız ve nüzûluna mevkûf-ı nükûd*” şeklinde kaydedilmişlerdir. Mahalle “*mevkûf-ı nükûd mütevellileri*” paralarının kıymetini korumak veya gelirlerini arttırmak için “*murabaha*” ya vererek bu paraların “*nemâ*” larından istifade etmektedirler⁵⁴. Malatya’da XVII. ve XVIII. asırlarda ticarî faaliyetlerde bulunan şirketlerin sermayeleri küçümsenmeyecek rakamlardır. Tespit edebildiğimiz şirketlerin sermayeleri 350-400 kuruş arasında değişmektedir

Belgerde ticarî hayat için kurulan şirketlerin yaptıkları ticarî faaliyetleri “*ticaret maksadıyla diyâr-ı ahire gitmek*” veya “*diyâr-ı ahire kâr-ı kesb maksâdıyla*” gitmek gibi ifadelerle kaydedilmiştir. Ayrıca, şirket sahiplerinin

⁵⁰ Pakalın, Mehmet Zeki, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, İstanbul 1983, s. 357-358

⁵¹ Pakalın, a.g.e., III, s. 357-358.

⁵² MŞS I, 5/1.

⁵³ MŞS I, 55/1.

⁵⁴ Bkz. Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, İstanbul 1999.

Mehmet Karagöz

çeşitli mukataa-işletmeleri iltizamla alıp satmaktadırlar. Malatya'daki ticarî faaliyetlere birde Malatya'dan gelip geçen tüccarların faaliyetlerini ilave etmek lazımdır. Bu durum belgelere “*tüccar mu'tad üzre gümrüklerin verüb diledikleri Mahalle revân etmekte*” şeklinde kaydedilmiştir⁵⁵. Ticaret Osmanlı şehirleri arasında veya komşu ülkelere şeklindedir. Örnek olarak vereceğimiz belgelerde: 1657 senesi Aralık ayı sonlarında, Atlandızâde Mehmet Beşe oğlu Ahmet ile Halep'e ticaret üzere kervan gönderdiğini⁵⁶, Temmuz 1658'de Erzurum'dan Malatya'ya mal getiren tüccarı⁵⁷ ve Temmuz 1719'da Erzurum'dan, Mustafa oğlu İbrahim'in, kervanının Malatya'dan geçip gittiğini tespit edebiliyoruz⁵⁸. Yine 1722 senesi Ekim ayının ortalarında, Acem-İran-diyarından Erzurum'a ve oradan devamla batıya doğru gelen “*tüccar mu'tad üzre gümrüklerin verüb diledikleri Mahalle revân etmekte*” olduğu kaydedilmiştir⁵⁹. Burada Malatya'ya gelen tüccarların Erzurum'dan geliyor olması dikkate değer ki, Malatya'nın ticarî mücavir alanında bulunan Erzurum'un bu asırlarda Anadolu'nun en önemli ticarî yol güzergâhındadır (Tebriz-Erzurum-Bursa)⁶⁰.

4. İmâlat Ve Ticâret Mekânları

Bütün esnaf ve tüccar zümreleri iş gücünü ve faaliyetlerini belli mekânlarda sürdürürler. Bu mekânlar umumiyetle şehrin merkezinde bulunmaktadırlar. Çarşı ve pazaryerleri olarak adlandırılan mekânlar alım-satım, üretim ve satım ve satmak için her türlü faaliyetlerin yürütüldüğü yerlerdir.

a-Çarşı

Bütün şehirlerde olduğu gibi Malatya'da da şehrin merkezinde bir çarşı bulunmaktadır. Belgelere; “*şehir çarşusu*”⁶¹ veya “*sûk-ı sultânî*”⁶² olarak

⁵⁵ BOA Mühimme 131, s. 48/3.

⁵⁶ MŞS I, 46/1, 53/3, 92/4.

⁵⁷ MŞS I, 148/2.

⁵⁸ MŞS II, bel., 56.

⁵⁹ BOA Mühimme 131, s. 48/3.

⁶⁰ Pamuk, Bilgehan, " İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXII, Sayı/Number 2, Aralık/December 2007, s. 125-143.

⁶¹ MŞS I, 137/2.

⁶² MŞS I, 80/1.

kaydedilen muhit her türlü sanat ve ticaret faaliyetlerinin yürütüldüğü yerdir. Belgelerden anlaşılabilirdiği kadarıyla Malatya çarşısı; birbirini kesen iki yol üzerinde kurulmuştur. Birinci yol, şehri boydan kesen ve belgelerde “*tarîk-i hâs*”⁶³ şeklinde yazılan ve bütün Anadolu şehirlerinde aynı şekilde ifade edilmektedir. İkinci yol ise, yine belgelerin dili ile “*tarîk-i Ahî*”⁶⁴ olarak kaydedilmektedir. Muhtemelen iç kalenin, mesken, sosyal ve idarî mekânlarının harici tamamı çarşı ve pazaryeridir. Evliya Çelebi, Malatya çarşısı için: “*bakımlı ve güzel sultanî çarşısı vardır. Fakat Şam ve Halep'teki gibi kârgir, kurşunlu dükkânlar değildir. Her çeşit kıymetli eşyalar bulunur*” demektedir⁶⁵.

b-Pazaryeri

Vesikalardan Malatya'da çarşısında; At pazarı, İplik pazarı adıyla iki meşhur pazaryeri bulunmaktadır. Şehrin Fizikî yapısında tespit edilebilen bu mekânlar önemli ticaret yerleridir.

1-İplik Pazarı

Malatya'da dokumacılığın gelişmiş bir iş kolu olarak sürdürüldüğünü yukarıda işaret etmiştik. Gerek Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiler, gerekse arşiv vesikaları; XVII. ve XVIII. asırlarda iplik pazarının canlı ve hareketli bir ticaret mekânı olduğunu göstermektedir. 1697'de, dimos mukataasına kaydedilen iplik pazarının senelik 1200 akçelik geliri bulunmaktadır⁶⁶.

2-At Pazarı

XVII. ve XVIII. asırlarda Malatya'daki At Pazarı hakkındaki bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. At Pazarı'nın senelik geliri hakkında bilgilere ulaşamamıştır.

c-Bezistan-Bezzazistan

Çarşının en önemli diğer bir mekânı Bedesten veya Bezzâzistândır. Selçuklu devri eseri olan Malatya bezistânı XVII. ve XVIII. asırda faaldir. Üstleri örtülü ve önleri saçlarla açık, hatta her bir esnaf topluluğuna taksim edilmiş çarşı manasına

⁶³ MŞS I, 37/4.

⁶⁴ MŞS I, 136/3 (Şer'iyye sicillerine kaydedilen çarşılardaki dükkân satışlarıyla ilgili belgelerden bu neticeye ulaşmak mümkündür.).

⁶⁵ Evliya Çelebi, a.g.e., s. 422.

⁶⁶ BOA Mukataa Defteri, 1435, s. 2-6.

Mehmet Karagöz

gelen “*Arasta*” veya belgelerin ifadesiyle “*Arasta bazârı*”⁶⁷ da Malatya çarşısının önemli bir kısmını teşekkül ettirdiği anlaşılmaktadır. 1697 senesine ait bir belgeden “*mahsûl-ı bezzâzistân*” olarak kaydedilen 10.000 akçelik geliri bulunmaktadır⁶⁸. Malatya bezistanının “*bac-ı basmacıyan*” olarak kaydedilen geliri Padişah hassına dâhildir⁶⁹.

ç-Boyahaneler

Dokumacılığın önemli olduğu Malatya’da dokumacılıkta kullanılan ipliğin renklendirilmesinde önemli katkı maddesi olarak boya üretimi ve ticareti önemli bir iş koludur. 1658 ve 1701 senelerine ait belgelerde “*nefs-i şehirde*” ki boyahane gelirlerinin 18.000 akçe olduğunu tespit etmek mümkündür⁷⁰. Ancak Malatya’da boyahanelerin sadece merkezde bulunmadığı bağlı nahiyelerde de bulunduğu bilinmektedir⁷¹. Bir belgeden Malatya merkez ve nahiyelerinde “*yirmi*” adet boyahanenin bulunduğu anlaşılmaktadır⁷². 1560 tarihli Malatya tahrir defterinde senelik 35.000 akçe gelir kaydedilmiştir. Bu bilgi Malatya’da boyahane işletmelerinin sadece yarısı Malatya merkezinde üretilirken diğer yarısının da çevre kaza ve köylerinde olduğu dikkate değer. Buradan Malatya merkezinde üretilen boya gelirlerinin XVII. ve XVIII. asırlarda değişmediği hesap edilirse Malatya sancağında da bu miktarın azalmadığı kabul edilebilir.

d-Kirişhane

Silah yapımında ve hayvanların sinirleri ve bağırsaklarının değerlendirildiği yerler olan kirişhanenin XVII. asırdaki durumu hakkında çok az bilgi sahibi olmaktayız. , 27 Kasım 1657 tarihli belgede “*zümre-i kirişcilerden, kirişini ve bevvâbliğa mersûm senevî 580 akçe rûsûm*” toplatılmasını talep etmişlerdir⁷³. 1560 senesinde de 580 akçelik⁷⁴ geliri olduğundan hareketle XVII. asırdaki gelirin bir önceki asırdan aşağı olmadığı ve aynı canlılıkta çalıştığı tespitinden hareketle

⁶⁷ MŞS I, 136/2.

⁶⁸ BOA Mukataa Defteri 1435, s. 3.

⁶⁹ BOA Baş Muhâsebe Defteri 204, s. 2.

⁷⁰ BOA Kuyud-ı Berâvât ve Ahkâm-ı Şikâyât Defteri 3134, s. 145.

⁷¹ BOA Kuyud-ı Berâvât ve Ahkâm-ı Şikâyât Defteri 3134, s. 145.

⁷² BOA Kuyud-ı Berâvât ve Ahkâm-ı Şikâyât Defteri 3134, s. 407.

⁷³ MŞS I, 27/1

⁷⁴ Yınanç, Refet ve Mesut Elibüyük, *Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri* (1560), Ankara 1983, s. 16

XVIII. asırda da bu canlılığın sürdüğü kabul edilebilir. Malatya kırıhane gelirleri de Padişah hasları arasındadır.

Malatya'da esnaf cemiyetlerinin faal olmalarının sebepleri arasında Malatyalı tüccarların ticarî çabalarının önemli yeri olmalıdır. Çünkü Anadolu'nun birçok şehirleriyle ticarî münasebetlerde bulunan Malatyalı tüccarlar üretim ve tüketim mallarının ticaretini beraberce yapmaktadırlar. Bu durum Malatyalı esnafın mallarını rahat pazarlamasını temin ederken esnafın hammadde ihtiyaçlarını da kolayca temin etmesine sebep olmaktadır. Böylece Malatyalı esnafın üretim faaliyetleri canlanmakta ve üretim artmaktadır. XVII. ve XVIII. sırlarda Malatya'da üretimin ve ticaretin canlı olmasında bu zaman içerisinde Malatyalı tüccarların dönemin önemli ticaret merkezleri⁷⁵ ile ticaretini sürdürmeleri kabul edilmelidir

e-Hanlar

Malatya'da belgelerden adlarını tespit edebildiğimiz birçok han bulunmaktadır. Bu hanların XVII. ve XVIII. asırlardaki durumları hakkındaki bilgilerimiz yetersizdir. Selçuklu döneminden Çingene Hanı⁷⁶, Osmanlı dönemi; Yazı Han, Kesikköprü Han, Hekim Han, Küllü Han, Kötünün Hanı, Yarımca Han, Şişman Han, Pirot Han, Sarıhacı Han, Kara Han, Kızılca Han, Tepe Han ve Sevserek Han'larıdır. Bu Hanlar Malatya-Sivas⁷⁷, Malatya-Elazığ⁷⁸, Malatya-Adıyaman⁷⁹, Malatya-Elbistan⁸⁰ yol güzergâhlarına dizilmiş hanlardır. Bu hanların tamamına yakını XVII. ve XVIII. asırlarda mevcudiyetlerini devam ettirmektedir.

⁷⁵ MŞS I, 46/1, MŞS II, shf. 23 bel., 56, BOA Mühimme 131, s. 48/3.

⁷⁶ Eskici, Bekir, **Eski Malatya'da Türk-İslâm Eserleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara 1993, s. 131.

⁷⁷ Aytaç, İsmail, **Malatya ve Yöresinde Türk-İslâm Dönemi Yapıları**, (Basılmamış Doktora Tezi) Konya 1998, s. 42-52; İ. Aytaç, "Selçuklu Döneminde Malatya Kervanyolları ve Kervansarayları; Malatya-Divriği Güzergâhı", "II. Uluslararası Katılımlı Melita'dan Battalgazi'ye Tarih-Arkeoloji-Kültür Sanat Günleri 16-25 Eylül 2006 Battalgazi/Malatya" Sempozyumu, Malatya 2006, s.153-169.

⁷⁸ Aytaç, İsmail, "Malatya-Harpüt Kervanyolu Güzergâhı ve Kervansaraylar", **Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Bildirileri**, (Elazığ, 22-27 Eylül 1988), Elazığ 1999, s. 225-247.

⁷⁹ Aytaç, İsmail, "Selçuklu Döneminde Malatya-Kahta Kervanyolu ve Kervansaraylar", **I. Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri**, (Konya, 11-13 Ekim 2000), Konya 2001, s. 49-60.

⁸⁰ Aytaç, İsmail, "Malatya-Elbistan Kervanyolu Güzergâhı ve Kurttepe Hanı", **VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, (Konya, 16-17 Mayıs 1996), Konya 1997, s. 35-48.

1-Silâhtar Mustafa Paşa hanı

XVII. asırda Malatya'nın ticarî imkânlarını izah ederken üzerinde dikkatle durmamız gereken bir husus, herhalde Silâhtar Mustafa Paşa Hanı'dır. Hanın yapılışı için seçilen yer ve zamanın iktisadî şartları özellikle tetkik ve tahlil edilmelidir diye düşünüyoruz. Bu çerçevede şunları ifade etmek gerekmektedir. Hanla alakalı şu ana kadar yapılan çalışmalarda hanın inşa yeri hakkındaki bilgilerde sadece "Alacakapı mahallesinde, bugün Alaca-kapı câmii denilen Şah Ali Bey mescidinin batısındadır"⁸¹ veya "Eski Malatya hisarının Alacakapı girişindedir"⁸² şeklinde ifadeler bulunmaktadır. Malatya şer'iyeye sicilindeki belgelerde "hân-ı cedîd" olarak kaydedilen Silâhtar Mustafa Paşa hanının inşa edilmesi yeri ile ilgili yeni bir bilginin tespitini yapmak mümkün olmaktadır. Malatya şer'iyeye sicilinde, Çerkin⁸³ Mahallesi'ndeki bazı evlerin kime ait olduğu hakkındaki anlaşmazlık hakkında keşif yapılırken "mahalle-i merkûmede vaki' bir tarafı hân-ı cedîde muttasıl"⁸⁴ şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıt bize hanın yerini tespit hususunda ilave bir bilgiye ulaştırmıştır.

XVII. asırda Malatya'nın ticarî imkânları izah edilirken hanlar bahsinde üzerinde durulması gereken önemli husus 1637 senesinde Silahtar Mustafa Paşa tarafından yaptırılmış olan handır. XVII. asrın ilk çeyreğinden sonra böyle bir hanın Malatya'ya yapılması ile ilgili Nejat Göğünç, "hanın yeri olarak bu mahallin seçilmesinde, o devirdeki Osmanlı-İran münasebetleri önemli bir rol oynamıştır"⁸⁵ demektedir. Burada ima edilen hanın daha ziyade askerî maksatla yapılmış olduğudur. Hanların ticarî olduğu kadar askerî maksatlarla inşa edildiği doğrudur. Ancak burada bu kanaatin eksik olduğunu düşünüyoruz ve iki hususa dikkat çekmek istiyorum: Birincisi, hanın 68.5m ile 75.5m ebatlarında 170 odalı

⁸¹Nejat, Göğünç, "Eski Malatya'da Silâhtar Mustafa Paşa Hanı", **Tarih Enstitüsü Dergisi** I, (İstanbul 1970), s.67, (N. Göğünç, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 12/1006 ve Hüseyin Çolak'ın esrindeki bilgilerin doğruluğunu da teyit etmektedir.).

⁸²Özbilgen, Erol, "Eski Malatya'da Silâhtar Mustafa Paşa Hanı'nın Restitüsyonu Hakkında", **Tarih Enstitüsü Dergisi** I, (İstanbul 1970), s. 93-102.

⁸³XVI. asır belgelerinde mahallenin adı "Çerkit" olarak okunmuştur. Bkz. Doç. Dr. Refet Yınanç-Yrd. Doç. Dr. Mesut Elibüyük, a.g.e., s. 17. Halbuki XVII. asır belgelerinde kelimenin sonundaki harf "te ت" değil "nun ن" olarak yazılmıştır ve ancak Çerkin veya Çirkin olarak okunabilir. Bir önceki asırda okunuşa sadık kalırsa birinci "çim" harfi üstünlü okunursa ve son harf "nun" olursa "Çerkin" okunabilir.

⁸⁴MŞS I, 18/2, MŞS I, 41/2.

⁸⁵Göğünç, a.g.m., s. 84.

dikdörtgen biçiminde ve mimarî fonksiyonuna uygun olmak üzere inşa edilmiş⁸⁶ büyük bir han olmasıdır. İkincisi ise, hanı yaptıran Silâhtar Mustafa Paşa'nın kimliğindeki ve şahsiyetindeki bazı bilgilerdir. Hayatı hakkındaki bilgiler arasında; 1609'da Saraybosna'da doğmuş olduğu, babası “*el-Hâc Sinan Ağa'nın Venedik'te ticaretle meşgul olduğu ve kendisine Bazirgan-zâde*” denildiği bulunmaktadır. Gayet zeki olan ve “*henüz yirmi altı yaşını ikmal etmemiş olduğu halde*” vezirliğe yükselmiş⁸⁷ olduğu düşünülür ise bu kişinin inşa ettirmiş olduğu hanın yeri ve maksadı konusunda karar verirken tesadüfî bir durumun olduğu düşünülmemelidir. Buradan hareketle han için Malatya'nın seçilmiş olmasının N. Göğünç'ün o sıralarda İran'la olan münasebetlere dikkat çekerek askerî maksatlarla inşa ettirdiği iddiası kadar Silâhtar'ın kimliğindeki bilgilerinde dikkate sunulmasıdır. Zira Malatya'nın coğrafi yerinin İran'la münasebetlerde askerî-stratejik olarak Van ve Diyarbakır ve Halep'e göre çok zayıf olduğudur. Ayrıca belgelerde, XVII. ve XVIII. asırlarda İranlı tüccarların Malatya üzerinden Halep'e ticaretleri devam etmekte⁸⁸ olduğu düşünülürse, bu durum, 170 dükkânlı büyük bir han olarak Malatya'da inşa edilmesinin sebebi Osmanlı-İran ticarî münasebetlerine daha ziyade katkı sağladığı kabul edilmelidir.

Hanın inşa edilmesinden kısa bir zaman sonra Malatya'yı gezen Evliya Çelebi, Silâhtar Mustafa Paşa Hanı için şunları söylemektedir; “*En güzeli Sultan Murad Han'ın makbûl vezîri Silâhtar Mustafa Paşa hanıdır. Yüz yetmiş odalı ve demir kapılıdır. Kubbelere örtülmüş olup eşsiz bir handır. Kapısının üstündeki tarihinin son mısraı şöyledir:*

“oldu bu hân-ı cedîd âramgâh-ı bî bedel”⁸⁹.

2-Kapan hanı

Malatya çarşısının önemli bir eseri de, her türlü temel ihtiyaç maddelerinin satıldığı kapan hanıdır. XVII. asırda kapan hanının durumu hakkında bir arşiv belgesinden dolaylı bilgi sahibi olabilmekteyiz⁹⁰. 1560 senesinde senelik geliri

⁸⁶Özbilgen, a.g.m., s. 93-102.

⁸⁷Göğünç, a.g.m., s.69 dnt., 26.

⁸⁸BOA Mühimme 131, s. 48/3.

⁸⁹Evliya Çelebi, a.g.e., s.422 (Evliya Çelebi'nin bu veciz sözü şöyle çevrilebilir. Bu yeni han emsalsiz bir dinlenme yeri oldu.).

⁹⁰BOA Ahkâm Defteri , 9838, s. 50.

Mehmet Karagöz

10.000 akçe⁹¹ olan Kapan Han'ın XVII. ve XVIII. asırlardaki geliri hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır. Tahmini olarak XVI. Asra ait tahrir kaydındaki gelirin yaklaşık olarak devam ettiği ifade edilebilir.

Şehrin çarşısının bakım ve tamiri önemli hizmetler arasındadır. 1657 senesi Ekim ayının sonlarına doğru Malatya şer'iyye siciline kaydedilmiş olan bir belgede, şehir çarşısında İplik pazarındaki esnafın dükkânlarının atık sularının cülâhların bulunduğu tarafa aktığı ve atık suyun dükkânlara zarar verdiği mahkemede şikâyet konusu olmuştur. Mahkeme de atık suyun daha uygun bir şekilde yeni bir akış şekli verilmesi gerektiğine karar vermiştir⁹². Karar her iki esnaf zümresini de razı etmiştir.

Şehrin ticaret hayatına etki eden unsurlar olarak coğrafi konumu ve ticarî mekânları hakkında bilgiler verdikten sonra, bu imkân ve şartlarda cereyan eden XVII. ve XVIII. Asırda Malatya'da ticarî hayatı, çalışmanın umumi başlığına da uygun olarak iki başlık altında değerlendirmek mümkündür: iç ticaret, dış ticaret;

İç ticareti, şehrin kendi ürettiği ve şehrin kendi içinde alım-satımla yürüttüğü faaliyetler kabul edebiliriz. Bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Malatya'nın da iç ticareti ilgili belgeler ve bilgiler çok azdır. Bunun sebebi daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı idarecilerinin, sadece ticaretin malî sonuçlarıyla ilgilendiklerinden pazarlarla ilgili veriler; miktar ve kapsam bakımından eksik ve kesin bilgi değildir⁹³. Bu çerçevede Malatya'nın mal üretimi, iç ticaret hacmi ve sattığı ticarî malların cinsi hakkında tespitler mümkün olmamaktadır.

Dış ticareti ise, şehrin dışından gelip, şehirde satmak veya trampa etmek olarak belirtebiliriz. Bu hususla ilgili belgeler, yeterli olmamakla beraber iç ticaretle ilgili olanlardan daha fazladır. Dolayısıyla çalışmalar daha ziyade dış ticaretle ilgili olanlar üzerinden yapılmıştır. Bu bilgi eksikliklerine rağmen, Malatya'nın XVII. ve XVIII. asırlarda ticaret hayatı bazı sebeplerden dolayı canlı bir şekilde devam etmektedir. Bu durum şöyle izah edilebilir.

⁹¹Yınanç ve Elibüyük, a.g.e., s. 18 (Şehre satılmak için kapana gelen meta'dan yük başına birer para alınır. Satılmayub elip giden nesnelere alınmaz.).

⁹²MŞS I, 80/1.

⁹³Gowan, Bruce MC., "Ayanlar çağı, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi II**, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), İstanbul 2004, s. 759-867.

Malatya'nın XVII. – XVIII. Asırlarda Ticari Hayatı

İran'dan gelip, Osmanlı topraklarına giren tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan, Erzurum Gümrüğünün XVII. asırdaki gelirinin Merkezi Hazine'nin % 1-2 sini teşkil ettiği⁹⁴ düşünülürse, Malatya'nın İpek Yolu üzerindeki bu ticaret canlılığından etkilendiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim, konu ile alakalı belgelerde İranlı tüccarların Erzurum'dan gelerek Malatya üzerinden Halep'e gittiklerini tespit etmekteyiz⁹⁵. Diğer taraftan Malatya'nın bir başka mücavir ticarî sahasında da Kayseri bulunmaktadır. Erzurum gibi Kayseri'nin⁹⁶ de XVII. ve XVIII. asırlarda ticaret faaliyetlerinin canlı ve faal olduğu Malatya'nın ticarî hayatının canlılığının ispatına delil olarak sunulabilir. Ayrıca XVII. ve XVIII. asırda Malatya'nın ticarî hayatına tesir eden ve canlı bir ticarî hayatın devam ettiği bölge de Halep'tir. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda aynı zaman diliminde Halep'in de içinde bulunduğu Basra'dan gelip Halep üzerinden Doğu Akdeniz'e ulaşan ve buradan Avrupa'ya uzanan ticaretin canlı olduğu⁹⁷ da ortaya konulmuştur.

Şu halde Malatya'nın Kuzeyden İran'dan gelip, Erzurum üzerinden Bursa ve İzmir'e ulaşan ticaret yolu ile Uzakdoğu'dan gelip Basra-Halep üzerinden Doğu Akdeniz'e ulaşan ticaret yolunun arasında bulunması ticari hayatının canlılığına etki eden en önemli unsurlardır. Yukarıda belgelerle de izaha çalıştığımız gibi XVII. ve XVIII. asırda Malatya'ya gelen tüccarlar; ya Erzurum üzerinden Halep'e gitmekte veya Halep'ten Malatya'ya gelmektedirler. Böylece Malatya, XVII. ve XVIII. asırda milletlerarası ticaretin uğrak yerlerinden bir olduğu gibi, iç ve dış ticaretinde Anadolu'da önemli şehirlerinden biri olmaya devam etmektedir. Yukarıda belirttiğimiz bir bilgiyi tekrarlırsak, ticarî hayat olarak Anadolu şehirleri arasında mukayeseli bilgiler yapılamamakta ise de ulaşabildiğimiz ipuçları tespitlerimizi güçlendirmektedir. Bu arada kısa bir bilgi hatırlatması daha yapabiliriz ki, bu zaman diliminde milletlerarası ticaretin en önemli şehirlerinden birinin Halep olduğu hatırlanmalıdır⁹⁸. Ayrıca bu ticaretin XVII. ve XVIII. asırlarda canlanması için yukarıda belirttiğimiz tedbirler de dikkate alınırsa ticarî

⁹⁴ B. Pamuk, a.g.m., s.135.

⁹⁵ BOA Mühimme 131, s. 48/3.

⁹⁶ M. Karagöz, a.g.m., s 259-279.

⁹⁷ Köse, Ensar, "18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahilleri'nde Ticaret", *Cerdus I*, (2013), s. 298-328.

⁹⁸ Faroqhi, "Kırızlar ve Değişim", *Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi II*, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert) II, İstanbul 2004, s. 543-758.

Mehmet Karagöz

faaliyetlerdeki artışları ve ticarî hareketliliği tabii görmek gerekir diye düşünüyoruz.

Yukarıda izah etmeğe çalıştığımız, XVII. ve XVIII. asırda Tebriz-Erzurum-Malatya-Halep ve Malatya'nın civarındaki şehirlerle yaptığı dış ticarete de ticaret hacmini ve malların cinsini tespit etmek mümkün olmamakla beraber, bu malların başta; pamuk, ipek çeşitleri olmasını tahmin etmek güç değildir. Ayrıca, bunu destekleyen bir belge⁹⁹ de bulunmaktadır. Diğer taraftan Malatya boyahanelerinin gelirleri düşünülürse bu boyahanelerin sadece Malatya'da tüketilen ipliklerin boyandığı yerler olmaktan daha ziyade olması gerekir diye düşünmekteyiz.

Netice itibariyle, ticaret yollarının XVI. asırda yön değiştirmesine rağmen alınan tedbirlerle Anadolu'daki ticaret yollarının XVII. asrın sonu ve XVIII. asrın başlarında da hâlâ canlılığını korumakta oldukları şeklinde, Marsigli¹⁰⁰, Braudel¹⁰¹ ve Faroqi'nin¹⁰² tezleri bu yaptığımız çalışmada bir defa daha doğrulanmaktadır.

III. SONUÇ

Yaptığımız çalışmada vardığımız sonuç itibariyle şunları söylemek mümkündür kanaatindeyiz. Her şeyden evvel, Malatya'nın yerleşim yeri itibariyle Küçük Asya da denilen Anadolu'nun önemli yolların kesiştiği kavşaklardan birinde bulunması coğrafi konumunu güçlendirmiştir. Anadolu'daki yollar tarihin eski çağlarından beri hem askerî hem de ticarî olarak kullanılmıştır. Malatya, bu yollar vasıtasıyla Doğu-Batı ve Güney-Kuzey istikametindeki de bölgelerle kolay ulaşım imkânı ve fırsatı sağladığından tüccarlar tarafından tercih edilmişlerdir. Diğer taraftan bu yolların güvenli olması da önemli bir sebeptir. Yolların aynı zamanda askerî yollar olması yol güvenliğini temin etmiştir. Güvenli yollar uzun olsalar bile tüccarların tercihi sebeptir. Diğer taraftan bu yollar; Karadeniz, Akdeniz, İran, Suriye, Mısır ve Mezopotamya gibi tarih boyunca mal mübadelelerinin çok fazla miktarda yapıldığı coğrafyalar arasında bulunduğundan ticarî faaliyetler farklı sebeplerle azalsa bile her zaman canlı olmuş veya canlı olması için hakim siyasî güçler tarafından tedbirler alınmıştır. Yine yukarıda

⁹⁹(Bir belgede “**elvân ipeği**” taşıdığı anlaşılmaktadır. **MŞS II**, bel., 56)

¹⁰⁰Marsigli, XVII. asrın sonu ve XVIII. asrın başlarında ticaretin hala Anadolu'nun lehine olduğu iddiasındadır. Ahmet Tabakoğlu, , **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1986, s. 388

¹⁰¹Braudel, a.g.e., s. 410-416.

¹⁰²Faroqi, “Krizler ve Değişim 1590-1699” **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 2, İstanbul 2004, s. 601-655.

belirttiğimiz coğrafyalar; ürettikleri ve tükettikleri ürünler bakımından da birbirlerini tamamlamaktadırlar. Osmanlılar, Anadolu'nun coğrafi konumundan ticarî imkânlar olarak istifade etmekte kendilerinden önce bu coğrafyaya hakim devletlerden geride kalmamışlar hatta onlardan daha ileriye gitmişlerdir. Bunun için gerekli askerî, siyasî ve iktisadî her türlü tedbiri yerinde ve zamanında almakta tereddüt etmemişler ve aldıkları tedbirleri de ısrarla tatbik etmişlerdir. Bir Anadolu şehri olarak Malatya, bütün Anadolu şehirleri gibi olup bitenlerden aynı şekilde etkilenmiş diğer Anadolu şehirlerinin aynı kaderini paylaşmış ve yaşamıştır.

Osmanlı Devlet idarecilerinin gösterdiği çaba ve gayrete Malatyalılar da kendi imkânları nispetinde katılmışlar ve şehrin coğrafi konumundan kaynaklanan ticarî imkânlarını ticarî fırsata çevirmişlerdir. Malatya'da inşa edilen ticarî mekânlar; pazaryerleri, çarşılar, bezistanlar ve hanlarla ticarî hayat için olmazsa olmazlardır. Şehir halkı; esnafları ve tüccarlarıyla ticarî hayata katılmışlar ve şehre gelip geçen tüccarların mallarını rahat ve huzur içerisinde satmasına ve mukabili mal almasına veya buradan geçerek diğer ticaret şehirlerine ulaşmalarına katkıda bulunmuşlardır.

Malatya'da ticarî hayat, XVII. asrın başlarından XVII. asrın son çeyreğine kadar canlı bir şekilde devam etmiştir. XVII. asrın son çeyreğinde ticarî canlılık azalmaya başlamışsa da bu durum, XVIII. asrın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Daha sonraki zaman diliminde diğer Anadolu şehirleri gibi Ticarî anlamda olup bitenlerden aynı şekilde etkilenmişlerdir denilebilir.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa “Türkiye'nin İktisadî Vaziyeti”, **Bellekten** XIII/ LI, (Ankara 1949).

ARIK, Remzi Oğuz, **Türk Sanatı**: İstanbul, 1975.

AYTAÇ, İsmail “Malatya-Harput Kervanyolu Güzergâhı ve Kervansaraylar”, **Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Bildirileri**, ss. 225-247, (Elazığ, 22-27 Eylül 1988): Elazığ 1999.

AYTAÇ, İsmail, “Malatya-Elbistan Kervanyolu Güzergâhı ve Kurttepe Hanı”, **VI. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, Konya, 16-17 Mayıs 1996, s. 35-48: Konya, 1997.

AYTAÇ, İsmail, **Malatya ve Yöresinde Türk-İslâm Dönemi Yapıları**, (Basılmamış Doktora Tezi: Konya, 1998).

Mehmet Karagöz

AYTAÇ, İsmail. "Selçuklu Döneminde Malatya Kervanyolları ve Kervansarayları; Malatya-Divriği Güzergâhı", "II. Uluslararası Katılımlı Melita'dan Battalgazi'ye Tarih-Arkeoloji-Kültür Sanat Günleri, 16-25 Eylül 2006, Battalgazi/Malatya Sempozyumu, (ss.153-169): Malatya 2006.

BAĞIŞ, Ali İhsan, **Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler**: Ankara, 1983.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti", **Türkiyat Mecmuası**, S. X, s. 1-16: 1951.

BAYKARA, Tuncer, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya**: Ankara, 1985.

BOA Baş Muhâsebe Defteri 204, s. 2.

BOA Kuyud-ı Berâvât ve Ahkâm-ı Şikâyât Defteri 3134, s. 145.

BOA Mukataa Defteri 1435, s. 3.

BOZKURT, Ersoy, "Osmanlı Şehir İçi Hanlarının İşlevleri", **ESOJ IV** (2001), (M. Kiel, N. Landman & H. Theunissen (Eds.) Proceedings of the 11th International Kongress of Turkish art Utrecht-The Nedherlands August 23-28 1999), No 16, 1-3.

BRAUDEL, Ferdinand, **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar**, III, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay): Ankara, 1993.

CHALMETA, Pedro, "Pazarlar" **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Toçugil): İstanbul 1997.

ÇELEBİ, Evliya, **Seyahatname** 3-4 (Haz. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat: İstanbul, 1988.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**: Ankara 1992.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri", **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II**, ss. 1265-1274, Ankara 11-15 Ekim 1976: İstanbul 1979.

ERGENÇ, Özer, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler", **Bellekten**, c. LII, S. 203, Ağustos 1988.

ERGİN, Osman Nuri, **Türkiye'de Hanlar, Kervansaraylar, Oteller ve Çeşitli Barınma Yerleri**, (Yay. Haz.: Müslim Yılmaz), Marmara Belediyeler Birliği Yayını, 2013.

ESKİCİ, Bekir, **Eski Malatya'da Türk-İslâm Eserleri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi): Ankara, 1993.

FAROQHİ, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699" **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 2, s. 601-655: İstanbul, 2004.

- FAROQHİ, Suraiya, “Krizler ve Değişim”, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi II**, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert) II, s. 543-758: İstanbul, 2004.
- FAROQHİ, Suraiya, “Taxation and Urban Activities in Sixteenth Century Anatolia”, **International Journal of Studies I**, 1979-1980.
- FARUQHI, Suraiya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993.
- GENÇ, Mehmet, **Osmanlıda Devlet ve Ekonomi**: İstanbul, 2013.
- GÖĞÜNÇ, Nejat ve Erol Özbilgen, “Eski Malatya'da Silahtar Mustafa Paşa Hanı ve Hanın Restitüsyonu Hakkında”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, S. 1, s. 93-102: İstanbul 1970.
- GÖĞÜNÇ, Nejat, “Hane Deyimi Hakkında”, **Tarih Dergisi**, S. 32, ss. 331-348: 1979.
- GÖĞÜNÇ, Nejat, “Silahtar Mustafa Paşa Hanına Ait Bir Vesika” **Tarih Dergisi**, S, 25, ss. 73-78: İstanbul, 1971.
- İNALCIK, Halil, “Türkler” (XVI. Yüzyıl Osmanlılar), **İA**, XII/II.
- KARAGÖZ, Mehmet "XVII. ve XVIII. Asırlarda (1650-1750) Kayseri, İktisat Tarihinde Şehir İktisadiyatı Denemesi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.19, S.1, ss. 259-279: Elazığ 2009
- KAZICI, Ziya, **Osmanlılarda İhtisab Müessesesi**: İstanbul, 1987.
- KINAL, Füzulan, **Eski Anadolu Tarihi**: Ankara, 1991,
- KÖSE, Ensar, "18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahillerinde Ticaret", **Cerdus I**, ss. 298-328: 2013.
- MANTRAN, Robert, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S. III, ss. 159-172: İstanbul, 1987.
- MCGOWAN, Bruce, “Ayanlar çağı, **Osmanlı İmparatorluğu Ekonomik ve Sosyal Tarihi II**, (ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), ss. 759-867: İstanbul, 2004.
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı**, İstanbul 1967; Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, (der. Salih Özbaran): İzmir 1984.
- ÖZ, Mehmet “Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve Islahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **Türkiye Günlüğü**, S, 58, ss. 48-53: Aralık, 1999.
- ÖZBİLGİN, Erol, “Eski Malatya'da Silâhdar Mustafa Paşa Hanı'nın Restitüsyonu Hakkında”, **Tarih Enstitüsü Dergisi I**, s. 93-102: İstanbul, 1970.

Mehmet Karagöz

ÖZGÜÇ, Tahsin, "Ön Tarihte Güney ve Güney-Doğu Anadolu'nun Mukayeseli Stratigrafisi", **DTCF C.IV**, S. 3, ss. 251-253: Ankara, 1946.

ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Sorunları", IX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II, Ankara 21-25 Eylül, 1981: Ankara, 1986.

ÖZKAYA, Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**: Ankara, 1985.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, ss. 357-358: İstanbul, 1983.

PAMUK, Bilgehan " İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXII, S. 2, ss. 125-143: Aralık, 2007.

PAMUK, Sevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**: İstanbul, 1999.

RAMSAY, Willam M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, (Çev. Mihri Pektaş): İstanbul 1960.

SERJEANT, R. B., **İslâm Şehri**, (Çev. Elif Topçugil): İstanbul 1997.

SEZAL, İhsan, **Şehirleşme**, Ağaç Yayıncılık: İstanbul, 1992.

TABAK, Faruk, Yaşar **Solan Akdeniz 1550-1870, Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım**, (Çev. Nurettin Elhüseyni): İstanbul 2000.

TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**: İstanbul 1986.

TUNA, Korkut, **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik bir Deneme**: İstanbul 1987.

TUNCDILEK, Necdet, **Türkiye'de Yerleşimin Evrimi**: İstanbul 1986.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti Tarihi**: İstanbul 1980.

ÜLGENER, Sabri Fahri, **İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**: İstanbul 1991.

YALÇIN, Aydın, **Türkiye İktisat Tarihi**: Ankara 1979.

YINANÇ, Refet ve Mesut Elibüyük, **Kanunî Devri Malatya Tahrir Defteri (1560)**: Ankara 1983.

YÖRÜKAN, Ayla, **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**: Ankara 1968.